

TOKAT MEVLEVİHÂNESİ

Tokat Mevlevihânesi semâhânesinin tavan göbeği süslemesi ile ahşap sütunlardan biri

merli bir ocak ve kapaklı dolaplar bulunur. Doğu duvarında sıra dolaplar, bunların yanında üstte misafir kabul odasına çıkan bir merdiven vardır. Konut katı, bükülerek giden Beyhamam sokağına uydurulmak için kuzeydoğu cephesi daralmış bir yamuk dikdörtgen şeklindedir. Avlunun doğusunda yer alan merdivenle önü üç dilimli, kemerli açık eyvan şeklindeki sofaya çıkılır. Buraya üç yönden oda kapıları açılmaktadır. Güneydeki dikdörtgen baş oda dört pencere ile avluya bakar ve doğu duvarının ortasında, iki yanında dolap olan şerbetlik / çiçeklikli bir niş yer alır. XIX. yüzyılın sonlarına ait alçı tavanın ortasına ucu "C" kıvrımlı yapraklarla süslenmiş kaba tırma bir göbek yerleştirilmiştir. Evin en eski tarihli tavanı güneydoğu köşesindeki büyük bir yüklüğü olan yamuk dikdörtgen odada bulunuyordu. Kademeli kare kuruluşlu tavan sekiz kare bordürün çevirdiği yuvarlak bir madalyondan meydana gelir. Tavan yüzeyleri klasik edirnekârî üslûpta hatâyî ve şakayıkların arasında üçlü iri gül motifli kıymetli kalem işleriyle süslüdür. Köşelerdeki "C" kıvrımlı yapraklı çiçek ve gül motiflerinden dolayı tavan, Osmanlı mimarisinde Lâle Devri'nden I. Mahmud dönemine geçişin gerçekleştiği XVIII. yüzyıl ortalarına tarihlendirilebilir.

Sofanın kuzeydoğusunda hamam, hamam odası, yüklükler ve hamam sofasından müteşekkil bir hamam dairesi yer alır. Hamam sofasından girilen, kuzeyindeki yamuk dikdörtgen hamamın soyunma odasının dört penceresi, oval çerçeveli alçı tavanı ve yamuk dikdörtgen planlı büyük bir havlu yüklüğü / kurutma yeri vardır. Yüklük olan hamam sofasından ana sofanın doğusundaki, ortası oval sekizgen çerçeveli bir tavanla örtülü, yamuk dikdört-

gen planlı hamama (sıcaklık / halvet) geçilir. Hamamın bağdâdî bir kubbe ile örtülen iki yuvarlak havalandırma penceresi sofaya açılır. Su deposu bulunmayan hamamın cehennemlik katına ait izler zemin katta kısmen görülmektedir. Odanın önünde üç dilimli kemerlerle bölünmüş iki çapraz tonozla örtülü, önü korkuluklu bir hayat yer alır. Buradan kareye yakın planlı şeyh kütüphanesine girilir. Bahçeye bakan üç penceresi, bunların önünde sedir ve girişinde bir pabuçluk kısmı vardır. Çıtakârî tekniğiyle süslenmiş tavanın kare çerçevesi içine iç içe dairelerden oluşan bir kompozisyon yerleştirilmiştir. Ortadaki yuvarlak göbek barok karakterli, taşkın eğri kesim tekniğiyle yapılmış çiçek ve yapraklardan meydana gelen ve bunun dışında bütün tavan "S" kıvrımlı çitallerden oluşan küçük karelere bölünmüştür. XIX. yüzyılın ortasına tarihlenebilen bu tavan, motiflerinde görülen Batı etkisiyle geleneği kaynaştırma özelliğinden dolayı dikkati çekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Evkaf, nr. 11963, 12025, 12495, 12860, 26468; BA, TD, nr. 2, s. 40, 43; nr. 19, s. 3; nr. 79, s. 5; Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Defter-i Evkâf-ı Rûm, nr. 583; VGMA, Defter, nr. 481, s. 250, sıra 151; nr. 1760, s. 349 (Tokat'ta Muslu Ağa Mevlevihânesi Vakfı'na ait Şâban 1115 / Aralık 1703 tarihli hüccetin örneği ve bir ilmühaber); nr. 483, s. 250, sıra 718 (şahsiyet kaydı); nr. 60.01.01-/30 (Tokat-Mevlevî Tekkesi dosyası); nr. 60.01.01-/29 (Tokat-Muslu Ağa Vakıf Konak dosyası); Tokat Şer'iyye Sicilleri, nr. 11, s. 49, hk. 50; nr. 12, s. 101, hk. 2; nr. 13, s. 89; nr. 19, s. 148, hk. 1; nr. 24, s. 34, hk. 2, s. 108, hk. 2, 3; nr. 29, s. 109, hk. 1, s. 201, hk. 1; nr. 37, s. 140, hk. 1; Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, zarf nr. 68/36; Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, I, 126-127, 130, 142, 156; II, 259-262, 294-295, 309-310, 326, 347-348; Evliya Çelebi, Seyahat-nâme, V, 60, 61; J. P. de Tournefort, Relation d'un voyage du Levant, Paris 1717, II, 432; Şey-

hî, Vekâyiü'l-fuzalâ, s. 58; Halis Turgut Cinlioğlu, Osmanlı Zamanında Tokat, Tokat 1950-73, II, 24, 76; III, 107; IV, 8, 53-56, 61-62; Halit Çal, "Tokat Evleri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu: 2-6 Temmuz 1986 (haz. S. Hayri Bolay v.dğr.), Ankara 1987, s. 365-418; a.mlf., Tokat Evleri, Ankara 1988, s. 3-5, 47-49; Ş. Barihüda Tanrıkorur, Türkiye Mevlevihâne-lerinin Mimari Özellikleri (doktora tezi, 2000), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, II, 267-283; III, çizim XV.1-8, rs. XV.1-34; Sezai Küçük, Mevleviliğin Son Yüzyılı, İstanbul 2003, s. 257-261; Osman Eravşar, Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamlar), Konya 2004, s. 17-20, 103; "Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi", Vakıf Medeniyeti Çevre Yılı 2007, Ankara 2007, s. 271-273; "Mevlevihane (2006)", Bir Asırda Tokat (haz. Hasan Erdem v.dğr.), Tokat 2007, s. 191-195; Hasan Yüksel, "Tokat Mevlevihânesi", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya 1996, s. 61-68; E. Çatalbaş, "Mevlevihane", Tokat Kültür Araştırma Dergisi, sy. 10, Tokat 1997, s. 14-16; Mehmet Beşirli, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat Mevlevihânesi ve Gelirleri ile İlgili Sorunlar", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, XIII/2, Elazığ 2003, s. 337-373; Se-vay Atılgan, "Tokat İli'ndeki Vakıflar Genel Müdürlüğü Mevlevihane Vakıf Müzesi Örneğinde Müzecilik Anlayışı ve Önemi", VD, XXX (2007), s. 449-466; a.mlf., "Tokat Müzeleri", a.e., XXXI (2008), s. 255-258, 290-295.

Ş. BARIHÜDA TANRIKORUR

TOKAT ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

TOKAY, Mehmet Fehmi

(1889-1959)

Türk müzikisi bestekârı.

İstanbul Üsküdar'da Tabaklar mahallesinde doğdu. Babası Dîvân-ı Muhâsebât murakıplarından Hüsnü Bey, annesi Üsküdar'da Harmanlık Mektebi müdiresi Şâdiye Hanım'dır. İlk öğrenimini Üsküdar'da Ravza-i Terakkî Mektebi'nde tamamladıktan sonra Toptaşı Askerî Rüşdiyesi ve İdâdisi'nden mezun oldu. 1907'de Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun içindeki Hende-i Mülkiyye-i Şâhâne'ye kaydolduysa da araya giren Balkan ve I. Dünya savaşları yüzünden ancak 1920'de mezun olabildi. Kocaeli, Ankara, Bolu, Çankırı, Kütahya ve Trabzon'da Nâfia Vekâleti müdürü, mühendisi, başmühendisi ve müşavirliği görevlerinde bulundu. 1938 yılı sonlarında Nâfia Vekâleti Şose ve Köprüler Dairesi reis muavini oldu. Aynı kurumun müşavirliğinden emekliye ayrılınca (1954) bir süre İstanbul Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü'nde sözleşmeli olarak çalıştı. Hayatının bundan sonraki kısmını müzik çevrelerinde geçirdi. 28 Haziran 1959 tarihinde

Mehmet
Fehmi
Tokay

Fransız Hastahanesi'nde kalp krizinden öldü ve Karacaahmet'te aile mezarlığına defnedildi.

Hâfızasındaki dinî ve din dışı eserlerin zenginliğiyle bilinen Fehmi Tokay özellikle bestelediği şarkılarla dönemin müşikişinasları arasında önemli bir yer edinmiştir. Küçük yaşlarında evlerinde düzenlenen, kemânî Aleksan, Ali Rifat (Çağatay), kemençeci Salih (Benli), Kemal Niyazi (Seyhun), Üdi Nevres Bey, hânende Kaşıyarık Hüsamettin Bey gibi seçkin müşikişinasların katıldığı müşiki toplantıları onun müşikideki ilk dönemini teşkil etmiş, ardından babasından aldığı derslerle müşiki çalışmalarına başlamıştır. 1919'da babasının da hocası olan Yeniköylü Hâdi Bey'in evinde yapılan müşiki meşketlerine iştirak etmiş, ondan pek çok klasik eserle birlikte ilâhî, tevşih ve durak meşketmiş, ayrıca dinî müşiki tavrı öğrenmiştir. Bu arada dergâhlara devam ederek dinî müşiki repertuarını geliştirmiş, Rauf Yektâ Bey'den eserler meşketmiş, Yenişehirli Ferid Efendi'den edebiyat ve tasavvuf dersleri almıştır.

Bestelerinde klasik üslûptan ayrılmaya özen gösteren Fehmi Tokay özellikle güfte seçimindeki titizliğiyle tanınırdı. Beste, semâî, şarkı, durak, nefes ve ilâhî formlarında 130'a yakın eser bestelemiş (123 eserinin listesi için bk. Öztuna, II, 398-399), on zamanlı Türk evferi adlı bir usul terkip etmiştir. İlk bestesi, "Ne durursun gafil insan" mısrayla başlayan hüzzam ilâhisi (1917), son eseri, "Ne neyim var ne meyim ne de bir sâkî-i dîlcû" mısrayla başlayan şehnaz şarkısıdır (1959). İlk şarkısı 1941'de bestelediği, "Gülle همه bezm-i visâliz gerçi hâr olsak da biz" mısrayla başlayan tâhir-büselik eseri olup en başarılı dinî eserinin, "Muhammed'den diğer yok vâsıl olmuş kâbe kavseyne" mısrayla başlayan müstear durağı olduğu söylenir. Bestekârlıktaki en verimli dönemi 1941-1945 yıllarıdır. Eserleri arasında, "Ben-

zemez kimse sana tavrına hayrân olayım" mısrayla başlayan bayatî, "Geçti bahâr hazân erdi bu yerde" mısrayla başlayan büselik, "Terket beni artık yetişir sende vefâ yok" mısrayla başlayan hicaz, "Aşkî seninle tattı hicranla yandı gönül" mısrayla başlayan hümayun, "O âhû bakışlara bir anda kandin gönül" mısrayla başlayan karcığar, "Tutam yâr elinden tutam çıkam dağlara dağlara" mısrayla başlayan hüseyinî, "Bitmez tükenmez bu dert ömür diyorlar buna" mısrayla başlayan mâhur, "Bir bakışla bağladın zülfüne şeydâ dili" mısrayla başlayan rast şarkılarıyla, "Allah diyelim dâim Mevlâ görelim neyler" mısrayla başlayan rast ve, "Gelin Allah diyelim" mısrayla başlayan uşşak ilâhileri en sevilenlerden bazılarıdır. Ankara Müşiki Cemiyeti'nin kurucusu olan ve görevli bulunduğu yerlerde müşiki dernekleri kurarak öğrenci yetiştiren Fehmi Tokay nota öğrenmemiş, şarkılarını çoğunlukla Cüneyt Orhon, Nevzat Atlıg ve Âlâeddin Yavaşca notaya almıştır. Gamze Ege Köprek *Fehmi Tokay'ın Hayatı, Eserleri ve Müşikimize Etkileri* adıyla bir yüksek lisans tezi (1996, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Filiz Kaya da *Fehmi Tokay'ın Hayatı ve Eserleri* ismiyle bir mezuniyet çalışması (2001, İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Müşikisi Devlet Konservatuarı Çalgı Eğitimi Bölümü) hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1943, II, 653, 710-711; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 182-183; Mustafa Rona, *20. Yüzyıl Türk Musikisi*, İstanbul 1970, s. 320-330; Özalp, *Türk Müşikisi Tarihi*, II, 208-211; Öztuna, *BTMA*, II, 398-399.

NURİ ÖZCAN

TOKGÖZ, Ahmed İhsan

(bk. AHMED İHSAN TOKGÖZ).

TOKTAMIŞ HAN

(ö. 807/1405)

Altın Orda hanı
(1379-1397).

Cengiz Han'ın oğullarından Cuci Han neslinden gelmektedir. Babası Tuy Hoca Oğlan, annesi Kungrat kabilesinden Köten-Könçük Hatun'dur. Adına Doğu ve Batı kaynaklarında Tuktamiş, Toqtamiş, Tohtamiş gibi farklı şekillerde de rastlanır. Bu ad hareket durumundan sakın hale geçmeyi, durmayı ifade eden "tokta-mak" fi-

Toktamış Han'ı tasvir eden taş basması bir gravür

liyle ilgilidir ve eski Türkler'de ad verme gelenekleri çerçevesinde, aile içerisinde daha önce doğan çocukların ölmesi üzerine sonraki çocuğun hayatta kalması arzusunun ifadesi olarak kullanılmıştır. Onun 1340 yılının sonları ile 1350 yıllarının başları arasında dünyaya geldiği ve Altın Orda tahtına çıktığı sıralarda otuz-otuz beş yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir.

Toktamış Han, Altın Orda tahtına çıktığı sıralarda ülkede tam bir fetret devri yaşanıyordu. Bu devir Berdibeg Han'ın, babası Canıbeg Han'la on iki kardeşini ve bütün akrabasını öldürmesiyle başlamış ve 1380 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde yirmiden fazla hanın tahta çıkmasına rağmen gerçek hâkimiyet Mamay Mirza'nın elindeydi. Toktamış Han'ın babası Tuy Hoca Oğlan, o dönemde Cuci ulusunda hüküm süren Urus Han tarafından katledilince Toktamış kaçarak Çağatay ulusunda egemenliği ele geçiren Emîr Timur'a sığınmıştı. Nizâmeddîn-i Şâmî'ye göre Timur, Toktamış'a Otrar ve Sabran şehirlerini verdi. Şerefeddin Ali Yezdi'ye göre ise Seyhun nehri kıyısındaki Sığnâk şehrini de ona bırakmıştı. Böylece Timur, Doğu Deşt-i Kıpçak'ta güçlenen Urus Han'a karşı Toktamış'ı öne çıkarmayı planlamıştı. Ancak Toktamış'a verilen yerler Urus Han'ın elindeydi. Toktamış, Urus Han (ö. 1377) ve ardından oğullarıyla beşinci karşılaşmada (780/1378-79) galip gelmeyi başardı. Ak Orda'da bir vasal bulundurma arzusunda olan Timur, Toktamış'a karşı çok sabırlı davranıyordu. Toktamış, 8 Eylül 1380 tarihinde Kulikovskaya savaşında Ruslar'a yenilerek Kırım'a dönen Batı Deşt-i Kıpçak